

UDK 262.2(450.341 S.Moise)“14/17“(093)
314.7(450.341=163.42)“14/17“(093)
929 Ivanović, Krsto
Primljeno: 23. 5. 2009.
Prihvaćeno: 29. 10. 2012.
Izvorni znanstveni rad

Župljani, svećenici, darovatelji – hrvatski iseljenici i mletačka župa i crkva S. Moisé (XV. – XVIII. stoljeće)

Lovorka Čoralić
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
E-adresa: lovorka@isp.hr

Središnja tema rada odnosi se na istraživanje raznovrsnih oblika povezanosti hrvatskih iseljenika u Mlecima s tamošnjom župom i crkvom S. Moisé. Na osnovi oporučnih spisa u prvome dijelu rada iznose se opći podaci o hrvatskim iseljenicima koji su održavali veze s župom i crkvom S. Moisé (podrijetlo iseljenika, njihova zanimanja, gospodarske mogućnosti i drugo). U drugome dijelu rada raščlanjuju se konkretne veze Hrvata s crkvom S. Moisé (mjesto pokopa, služenje misa, darivanje crkve i tamošnjih bratovština, veze s duhovnim osobama). Posebna se pozornost pridaje svećenicima hrvatskoga podrijetla koji su u spomenutom razdoblju djelovali u crkvi S. Moisé. U crkvi se i danas nalazi nadgrobni spomenik budvanskoga kroničara i mletačkoga kanonika Krste Ivanovića (XVII. stoljeće), jedno od najraskošnijih kiparskih djela podignutih u Mlecima u čast nekoga hrvatskog iseljenika.

Ključne riječi: Mleci, Mletačka Republika, župa i crkva S. Moisé, kasni srednji vijek, rani novi vijek, migracije, Krsto Ivanović

Uvod

Istraživanje vjerskoga života i religioznosti hrvatskih iseljenika u Mlecima jedna je od prevažnih sastavnica iz njihove svakodnevice u novoj sredini. Sloveći stoljećima za jednu od najbrojnijih etničkih useljeničkih skupina, Hrvati su u Mlecima aktivno participirali u brojnim oblicima društvenoga i vjerskoga života integrirajući se i prihvaćajući običaje i životne navike koji se u suštini nisu razlikovali od onih u njihovu zavičaju. U tome je kontekstu prevažnu ulogu imalo njihovo mjesto boravka odnosno život i djelovanje unutar pojedinih mletačkih župa. *Parrocchie* često su i mjesta

obavljanja njihove profesionalne djelatnosti (primjerice, župe u istočnome gradskom predjelu Castello u srcu kojega je smješten arsenal i popratni brodograđevni pogoni). Ondje se odvija njihova uobičajena obiteljska svakodnevica, održavaju prijateljske i susjedske veze te realiziraju raznovrsni iskazi pobožnosti i vjerske tradicije (uključeno u župske bratovštine i drugo).¹

Jedna od mletačkih crkava (ujedno i sjedište istoimene župe) s kojom su iseljeni Hrvati imali posebno učestale veze postankom je drevna (ali današnjim izgledom kontroverzno-provokativna) crkva S. Moisè smještena u predjelu S. Marco, u jednome od najfrekventnijih i trgovački najživljih dijelova grada. Prema starim kronikama prvotno je zdanje crkve podignuto koncem VIII. stoljeća inicijativom domaćih obitelji Artigeri i Scopari i bilo je posvećeno sv. Viktoru. Godine 947. crkvu je dao pregraditi plemić Moisè Venier te od tada nosi naziv S. Moisè. Nakon velikoga požara 1105. godine crkva je ponovno pregrađena da bi današnju vizuru dobila u drugoj polovici XVII. stoljeća. Današnjim zdanjem crkve S. Moisè dominira barokna graditeljska forma, posebno izražena kroz masivnu i dekorativno izražajnu fasadu koja dominira trgom,² a dovršena je 1668. godine kao projekt arhitekta Alessandra Tremignona (financiran od patricija Vincenza Finija). U unutrašnjosti zdanja nalaze se skulpture i slike koje datiraju iz XVII. i XVIII. stoljeća, a među njima se posebno izdvaja Tintorettovo *Pranje nogu* i *Posljednja večera*, atribuirana Palmi Mlađem. Monumentalni glavni oltar djelo je njemačkoga kipara Heinricha Meyringa, u mletačkoj umjetnosti poznatoga kao Enrico Merengo (1628. – 1723.). Zanimljivo je, u sklopu ovoga panoramskog pregleda kulturno-povijesnih obilježja crkve S. Moisè, spomenuti da se u središnjoj lađi nalazi nadgrobni spomenik Škota Johna Lawa (1671. – 1729.), osnivača Zapadne kompanije za istraživanje doline rijeke Mississippi, koji je – nakon financijskoga kraha – posljednje godine života proveo u Mlecima.³

Tragom izvorne građe iz središnje mletačke pismohrane (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASV)⁴ u ovome ću prilogu predstaviti razne oblike povezanosti i komu-

¹ U nekim prethodnim radovima obrađivala sam udio i oblike povezanosti hrvatskih iseljenika s nekim mletačkim crkvenim ustanovama i bratovštinama, a koje su radi svoga ugleda i značenja imale prevažno mjesto u bogatoj riznici mletačke kulturne i crkvene povijesti. Usporedi: Lovorka Čoralić, „Hrvatski iseljenici i mletačka Scuola grande S. Marco“, *Povijesni prilozi*, 28 (2009), 36: 9-22; Ista, „Hrvatski iseljenici u Mlecima i Scuola grande S. Rocco“, *Croatica christiana periodica*, 33 (2009), 63: 65-76; Ista, „Oporučna svjedočanstva i zapis o posveti – hrvatske veze s mletačkom crkvom S. Lio (XV.-XVIII. st.)“, *Croatica christiana periodica*, 34 (2010), 65: 39-50.

² Prema mišljenima brojnih povjesničara umjetnosti crkvena fasada je pretenciozna i nezgrapna graditeljska izvedba. John Ruskin u (za sebe svojstvenome) karakterističnom bijesu prema baroku naziva ju najnespretnije izvedenom crkvom u Mlecima. Usporedi: John Ruskin, *Le pietre di Venezia* (introduzione di John D. Rosenberg). Milano: Rizzoli, 1994., 419-420.

³ Osnovne podatke o crkvi S. Moisè vidi u: Giuseppe Tassini, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali*. Venezia: Stab. tip. Grimaldo, 1872.² (ristampa: Venezia: Filippi, 1990.), 421-424; Giulio Lorenzetti, *Venezia e il suo estuario*. Venezia: Lint, 1974., 516-519; Guido Zucconi, *Venezia: guida all'architettura* (con un saggio di Donatella Calabi). Venezia: Arsenale, 1993., 98.

⁴ Poglavitno su korištene bilježničke oporuke (Notarile testamenti, dalje: NT), a u manjoj mjeri podaci iz mletačkoga katastarskog popisa iz XVII. stoljeća (X Savi sopra alle decime in Rialto. Catastico di

nikacije hrvatskih iseljenika sa župom i crkvom S. Moisè. U prvome ću dijelu rada iznijeti opće značajke koje se odnose na naše iseljenike, koji su tijekom svoga života i djelovanja u Mlecima na bilo koji način bili povezani sa župom i crkvom S. Moisè. Zbirno će se razmotriti vremenski okvir njihova spominjanja u spisima, podrijetlo prema onodobnim hrvatskim zemljama, zanimanja i gospodarske mogućnosti, veze s drugim crkvenim ustanovama u Mlecima te uključenost u hrvatsku iseljeničku zajednicu. U drugome, središnjem dijelu rada razmotrit će se – tragom spomenutih izvora – konkretni oblici povezanosti Hrvata sa župom (kao mjestom stanovanja) i crkvom S. Moisè. Veze s potonjom poglavito će se promatrati putem oporučnih legata koji se odnose na posljednje počivalište iseljenika, pogrebnih običaja i služnja misa zadušnica, kao i preko odnosa s tamošnjim duhovnim osobama, ponajprije onima koje su također hrvatskoga podrijetla. Naposljetku, cilj je ovoga rada ukazati na jednu manje znanu, ali značenjem također važnu sastavnicu iz prošlosti hrvatske zajednice u Mlecima, ali i hrvatsko-mletačkih povijesnih i kulturnih veza u cjelini.

Opći podaci o hrvatskim iseljenicima povezanim sa župom i crkvom S. Moisè

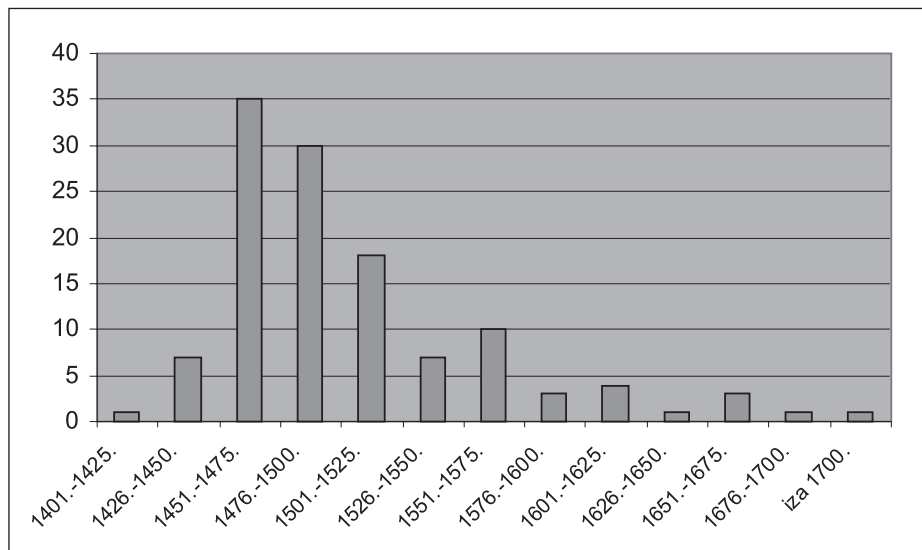
Raspoložemo s oko stotinu i dvadeset oporučnih spisa koji se odnose na veze iseljenih Hrvata sa župom i crkvom S. Moisè te s nekoliko dokumenata iz mletačkih katastarskih popisa i spisa članova mletačkih obrtničkih udruga, iz kojih također možemo iščitati (za ovaj rad uporabljive) spoznaje. Unutar oporučnih spisa – bročano najveće i sadržajem najbogatije građe kojom raspoložemo – oko polovica dokumenata odnosi se na utvrđivanje podatka o mjestu stanovanja oporučitelja (župa S. Moisè), dočim je drugi dio ovih spisa sadržajem uporabljiviji jer istovremeno otkriva i konkretne veze iseljenika s tamošnjom istoimenom crkvom.

Vremenski okvir koji zahvaćaju spomenuti dokumenti vrlo je širok i obuhvaća razdoblje od prve polovice XV. stoljeća do druge polovice XVIII. stoljeća. Uzevši u obzir godinu nastanka oporučnih spisa, najučestalije veze Hrvata sa župom i crkvom S. Moisè zabilježene su od 1450. do 1525. godine (u širem smislu i do 1575. godine). Usporedimo li takve podatke s općim pokazateljima prisutnosti Hrvata u Mlecima, opažamo izrazitu podudarnost.⁵ Riječ je o gotovo jednostoljetnome razdoblju kada – uslijed uključenosti pretežitoga dijela hrvatske obale u sastav Serenissime, ali i (od druge polovice XV. stoljeća) uslijed pojačanih osmanskih prodora koji dopiru do gradskih bedema obalnih komuna, hrvatske migracije u Mletke dostižu svoj vrhunac. Useljavanje u predjel S. Marco i tamošnju župu S. Moisè također je u tome razdoblju najintenzivnije te ovi dijelovi grada – uz tradicionalno najsnažnije zastupljen predjel

Venezia, b. 419, Sestiere San Marco, estimo 1661.) i spisi mletačkih strukovnih udruga (Arti. Arte dei spechieri, b. 703.).

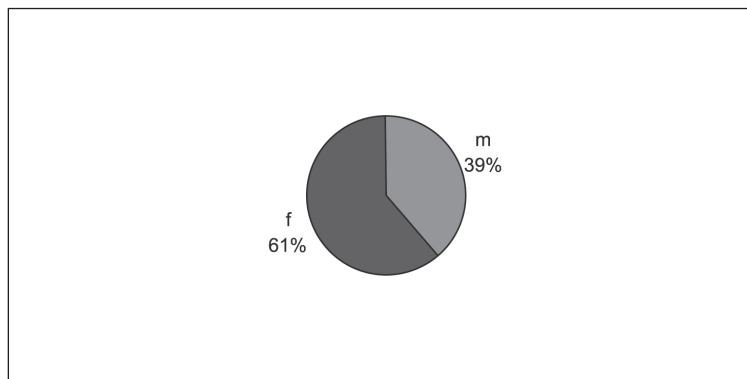
⁵ L. Čoralić, *U gradu svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*. Zagreb: Golden marketing, 2001., 81-83, 441.

Castello u istočnome dijelu Mletaka⁶ – postaju jednom od najfrekventnijih zona useljavanja i obitavanja iseljenih Hrvata od Slavonije do Boke kotorske (vidi: *prilog 1*).

Prilog 1: Vremenski okvir spominjanja župe i crkve S. Moise u oporukama hrvatskih iseljenika

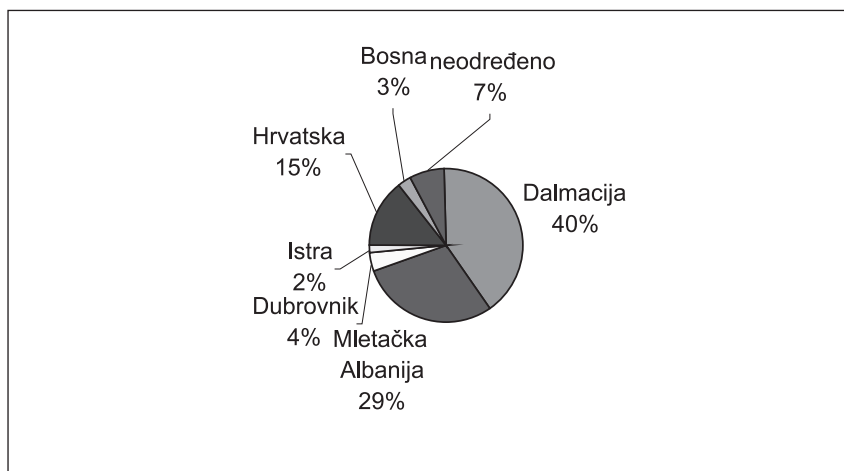
Promatramo li, nadalje, strukturu ove skupine naših iseljenika s obzirom na spol (vidi: *prilog 2*), opaža se znatna prevaga ženskoga dijela useljništva (61 posto). Takvi podaci nisu iznenađujući i bilježe se u nizu primjera prilikom raščlambe veza hrvatskoga iseljništva s drugim mletačkim crkvenim ustanovama te nam obično posvjedočuju snažniju integriranost i potrebu žena za uspostavljanjem i održavanjem raznih oblika komunikacije s Crkvom i njezinim ustanovama.

Prilog 2: Spolna struktura hrvatskih iseljenika povezanih sa župom i crkvom S. Moise

⁶ Čoralić, *U gradu svetoga Marka*, 107-111.

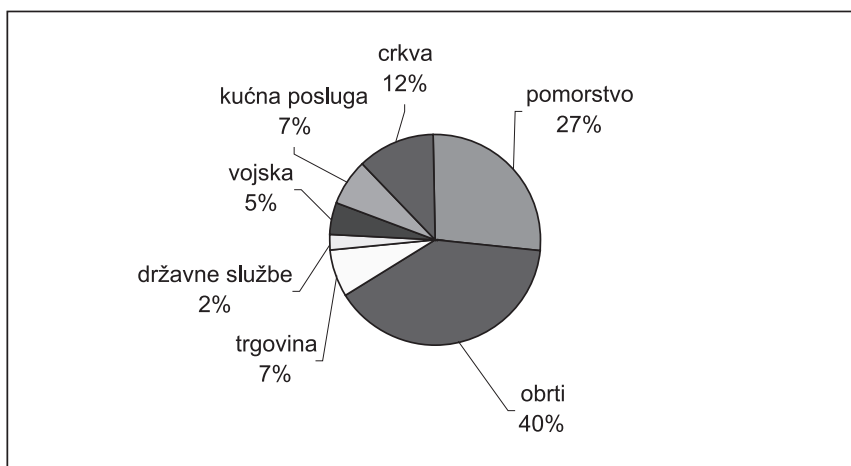
Šarolikost zavičajnoga podrijetla Hrvata koji održavaju veze sa župom i crkvom S. Moisé odražava brojnost i raznovrsnost hrvatskih krajeva – domicilnih područja naših iseljenika. Sukladno ukupnome omjeru zavičajnoga podrijetla pripadnika hrvatske skupine u Mlecima i ovdje prednjače Dalmatinci (od Kvarnera do otoka srednje Dalmacije; ukupno četrdeset posto). Među njima se brojnošću izdvajaju Zadrani, Šibenčani, Trogirani, Splićani i Bračani, dočim su iseljenici iz nekih drugih komuna uglavnom zastupljeni u pojedinačnim primjerima (iseljenici s Cresa, Krka, Raba, Paga, Korčule i Visa). Iz Mletačke Albanije (*Albania Veneta*) potječe 29 posto Hrvata spomenutih u kontekstu komunikacije sa župom i crkvom S. Moisé. U toj skupini odskaču Kotorani i Barani, a u malenome broju primjera bilježe se Novljani (Herceg Novi), Budvani, Paštrovčani i Ulcinjani. Posebno je zanimljiv i vrijedan istraživačke pozornosti postotni udio useljenika iz Kraljevine Hrvatske (petnaest posto). Prednjače Senjani i Zagrepčani (pojedinačno se bilježe još i iseljenici iz Rijeke, Skradina i Blagaja), a vrijedno je napomenuti da se njihova nazočnost u župi S. Moisé ponajprije bilježi sredinom XV. stoljeća. Naposljetku, bitno manjim postotnim udjelom u ovoj skupini useljenika zabilježeni su našijenci iz Dubrovačke Republike (četiri posto), Bosne (tri posto) i Istre (dva posto), dok na useljenike čije poblize podrijetlo ne možemo utvrditi otpada sedam posto useljenika (vidi: *prilog 3*).

Prilog 3: Podrijetlo hrvatskih iseljenika povezanih sa župom i crkvom S. Moisé

U spisima hrvatskih iseljenika zanimanja nisu redovito iskazana, a posebice se to odnosi na ženski dio iseljeništvâ. Međutim, i iz relativno suženih izvora razvidno je da prednjače skupine zanimanja koja su bila karakteristična za pripadnike hrvatske zajednice u Mlecima (vidi: *prilog 4*). Stoga se i ovdje izdvajaju obrtnici različitih specifikacija i podskupina – građevinski i brodograđevni majstori, oružari i štitari, svjećari, bačvari, kotlari i drugi (četrdeset posto). U drugoj po učestalosti zastupljenoj skupini zanimanja (pomorstvo: 27 posto) najbrojniji su mornari na mletačkim trgovačkim i

ratnim lađama, dočim su ostala zanimanja (djelatnici u škveru, barkarioli, vlasnici i kapetani brodova) zastupljena relativno rijetko. Uz crkvu S. Moisé svojom je službom bilo izravno povezano nekoliko hrvatskih iseljenika (svećenici, dvanaest posto od ove skupine useljenika), a o njima će biti više riječi u sljedećim cjelinama. Naposljetku, nešto su rjeđe zabilježeni iseljenici zaposleni kao kućna posluga u domovima mletačkih plemića ili građana (isključivo žene, sedam posto), aktivni časnici i vojnici (pet posto) te obnašatelji službi pri mletačkim državnim magistraturama (dva posto).

Prilog 4: Zanimanja hrvatskih iseljenika povezanih sa župom i crkvom S. Moisé

Kada je riječ o društvenoj strukturi i gospodarskim mogućnostima naših iseljenika povezanih sa župom i crkvom S. Moisé, opaža se da prednjači srednji i siromašniji sloj, tipičan za većinu pripadnika hrvatske zajednice, ali i za većinu stanovnika onovremenih Mletaka. Karakteriziraju ih sužene gospodarske mogućnosti, rijetko iskazano poslovanje izvan matičnoga mjesta stanovanja, maleni kapital i posjedovanje skromne imovine. Ipak, u ovoj skupini iseljenika, koja broji više od stotinu osoba, izdvajaju se pripadnici imućnijega, katkada i plemićkoga sloja, koje možemo smatrati elitnijim (ali i malobrojnijim) dijelom iseljništva. Takav su primjer iseljenici uz čije se ime veže naslov *ser*,⁷ kao i odvjetci nekih poznatijih plemićkih obitelji iz različitih dijelova istočnojadranske obale i unutrašnjosti.⁸ Njihove oporuke, upravo s obzirom da je riječ o imućnijim i društveno istaknutijim osobama, često sadrže brojnije i raznovrsnije gradivo o povezanosti i odnosu prema crkvi S. Moisé.

⁷ Primjerice, Polesina filia condam ser Georgii de Curzola (ASV, NT, b. 127., br. 738., 7. IX. 1518.); Jacobus Sosich detto Pellino condam ser Damiani de Antivari (NT, b. 43., br. 161., 8. IX. 1522.); Helena condam ser Dominici de Pago (NT, b. 125., br. 273., 13. XII. 1546.).

⁸ Iohannes Slovigna de Pago (ASV, NT, b. 877., br. 852., 22. II. 1479.); Teodora Duchagina relicta Iohannis Gazarovich de Lesina (NT, b. 127., br. 822., 22. X. 1526.); Pellegrina condam Antonio Cosazza (NT, b. 372., br. 94., 18. II. 1571.).

Hrvatski iseljenici, koji su predmet obrade ovoga rada, potjecali su – razvidno je iz prethodno raščlanjene građe – iz različitih hrvatskih krajeva (od Zagreba i Istre, preko Dalmacije, Boke i Bosne do budvansko-barskoga priobalja). Pripadali su različitim društvenim slojevima i obnašali razna zanimanja, ali su – sveukupno gledano – činili sastavni dio naše (nekoć brojne) zajednice u prijestolnici Serenissime. O tome nam živo i izravno svjedoče podaci o brojnim „hrvatsko-hrvatskim“ brakovima, čest spomen njihovih sunarodnjaka u oporukama (u svojstvu izvršitelja, svjedoka ili obdarenika), kao i aktivna uključenost u hrvatsku nacionalnu bratovštinu sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni*).

Zajednica hrvatskih useljenika nije, međutim, bila društveno izoliran „rezervat“ usmjeren isključivo na komunikaciju unutar vlastite etničke skupine. Hrvati su se – više od nekih drugih useljeničkih zajednica (Albanaca, Armenaca ili Grka) – brzo integrirali u mletačku društvenu, profesionalnu, gospodarsku i kulturnu svakodnevnicu, koja je u nemaloj mjeri bila nalik ozračju na koje su navikli u svojem zavičaju. Time su, možda više nego druge zajednice, pridonosili općemu napretku i društvenoj živosti svoje nove domovine, ali je njihova asimilacija – upravo zbog bezbolne i brze prilagodbe – bila mnogo brža.

Jedan od izrazitih pokazatelja uključenosti Hrvata u mletačku svakodnevnicu zasigurno je i njihov odnos i komunikacija s tamošnjim crkvenim ustanovama. Oporuke „Skjavuna“ obiluju legatima namijenjenima crkvama, samostanima, bratovštinama i hospitalima, a vrlo su učestale i njihove konkretne veze s tamošnjim duhovnim osobama. Crkva S. Moisè, smještena u predjelu koji su Hrvati često naseljavali, primjer je koji to potvrđuje te će konkretni oblici komunikacije s rečenom crkvom u sljedećim cjelinama biti u glavnome žarištu istraživanja.

Hrvati i crkva S. Moisè – raščlamba oporučnih spisa

Niz je oporuka hrvatskih iseljenika u kojima se kao njihova jedina veza s crkvom S. Moisè navodi tamošnje mjesto stanovanja (*in confinio / contrata S. Moisè*), a bez dodatnih podataka koji govore o konkretnim vezama s istoimenom crkvom. Taj izostanak izravnoga posvjedočenja ne znači, naravno, da tih veza nije bilo. Stoga će težište rada biti usmjereno na one iseljenike koji su – bez obzira obitavaju li u župi S. Moisè ili u nekome drugom dijelu grada – u svojim oporučnim navodima potvrdili povezanost s rečenom crkvom i tamošnjim duhovnim osobama.

Prvi navod koji ćemo ovdje razmotriti odnosi se na oporučne želje iseljenika da njihovi zemni ostaci počivaju u grobnici crkve S. Moisè. Broj oporuka u kojima je iskazan taj podatak nije velik, a potrebno je spomenuti da brojni Hrvati – nastanjeni u župi S. Moisè i na druge načine povezani s istoimenom crkvom – često određuju da njihovo tijelo počiva u grobnicama crkava u predjelu Castello, najfrekventnijoj zoni hrvatskoga useljavanja u Mletke. Zanimljivo je da hrvatske oporuke, u kojima se

crkva S. Moisé odabire kao grobno mjesto oporučitelja, poglavito potječu iz XVI. stoljeća, a ne bilježimo ih tijekom XV. stoljeća – razdoblja najfrekventnije zastupljenosti Hrvata u ovome dijelu grada. Također, opaža se da oporučitelji uglavnom pripadaju imućnijemu dijelu iseljništva te da se katkada radi o odvjetcima već spomenutih plemićkih obitelji.⁹

Trajni spomen na jednoga Hrvata povezanoga s crkvom S. Moisé bez ikakve je dvojbe ondje podignuta grobnica budvanskoga kroničara, mletačkog kanonika, libretista i epistolografa Krste Ivanovića (1618.–1688.),¹⁰ koja se svojom monumentalnošću i izvedbenom kvalitetom može svrstati među najraskošnije spomenike podignute u čast nekoga Hrvata u Mlecima. Spomenik i nadgrobnu ploču, uratke uglednoga mletačkog baroknog kipara Marca Beltramea, dao je podići sam Ivanović 1684. godine. Mramornu ploču po sredini ukrašava Ivanovićev obiteljski grb (zmija ovijena oko stabla koja proždire čovjeka), vidljiv i na spomeniku iznad pobočnih vrata crkve. Na ploči je uklesan natpis koji je vjerojatno sročio sam Krsto Ivanović:

D. O. M.

**CONSCIVS MORTIS, NESCIVS HORE
NE PREVENIATVR, PREVENT
HANC VRNAM SVO CINERI PARANDO
CHRISTOPHORVS IVANOVICH**

L. V. D.

**DIVI MARCI CANONICVS
MDCLXXXIV¹¹**

⁹ Primjerice, Luchina condam Damiani de Cataro: ... sepelire a S. Moisé (ASV, NT, b. 786., br. 106., 21. IX. 1523.); Teodora Duchagina relicta Iohannis Gazarovich de Lesina: ... sepelire in mea archa et capella nella chiesa S. Moisé (NT, b. 127., br. 822., 22. X. 1526.); Pellegrina condam Antonio Cosazza: Corpo mio voglio che sia posto a S. Moysè (NT, b. 372., br. 94., 18. II. 1571.); Pietro Borovich condam Luca di nazion Dalmata tenente al Cavalleria: ... sepelire in S. Moisé in terreno, così sia solo, et non con altri cadaveri in una cassa da me posta (NT, b. 831., str. 20'-23., 13. X. 1692.).

¹⁰ O Krsti Ivanoviću i njegovim djelima vidi podrobnije u: Francesco Maria Appendini, *Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro*. Ragusa: presso Antonio Martecchini, 1811., 48-49; Arnolfo Bacotich, „Cristoforo Ivanovich (1618-1688), poeta, drammaturgo e storico del teatro“, *Archivio storico per la Dalmazia* (Roma), 12 (1937), 23 (135): 107-120; Dušan Berić, „Književna djelatnost Budvanina Krste Ivanovića“, u: *Iz književne prošlosti Dalmacije*. Split: Pododbor Matice hrvatske, 1956., 83-92; Norbert Dubowy, „Un dalmata al servizio della Serenissima. Cristoforo Ivanovich, primo storico del melodramma“, u: *Atti del Seminario di Studi su il Teatro musicale del Rinascimento e del Barocco, tra Venezia, regione Giulia e Dalmazia: idee accademiche a confronto* (a cura di Ivano Cavallini). Trieste: Circolo della cultura e delle arti, 1991., 21-31; Ivo Banac – Slobodan Prosperov Novak – Branko Sbutega, *Stara književnost Boke*. Zagreb: Slon, 1993., 59-65; I. Cavallini, *I due volti di Nettuno: Studi su teatro e musica a Venezia e in Dalmazia dal cinquecento al settecento*. Lucca: Libreria musicale italiana, 1994., 93-118; S. P. Novak, *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 3. Zagreb: Antibarbarus, 1999., 363, 396-398; L. Čoralić, „Iz prošlosti Boke: budvanska zajednica u Mlecima (XV-XVIII. st.)“, *Povijesni prilozi*, 19 (2000): 142-143; *Hrvatski biografski leksikon*, sv. VI. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., 162-164 (tekst: Miljenko Foretić).

¹¹ Prijevod: *Bogu najboljem i najvećem. Svjestan smrti, a ne znajući čas da ne bi bio preteknut, pretekao je*

Posebice je dojmljiv raskošan nadgrobni spomenik iznad Ivanovićeve groba na kojemu je uklesan natpis:

DIVINOR. IN SE BENEFICIOR.
CUSTOS
TEMPORIS AC MORTIS
VINDEX
AETERNITATIS MEMOR.
NON SIBI SED DEO
VIVENS
CHRISTOPHOR IVANOVICH
EX HORIS INAEVUM.¹²

Ispod natpisa uklesana je godina **MDCXIIC**, a nešto niže (ispod baroknih anđelčića) nalazi se u kamenu uklesan Ivanovićev lik ispod kojega je urezano: **AET. AN. LXX**. Uklesane godine svjedoče da je Ivanović umro 1688. godine u sedamdesetoj godini života, a iz teksta natpisa doznajemo da je Ivanović bio kanonik bazilike S. Marco. Svojim djelima i prinosima mletačkoj kulturnoj baštini Krsto Ivanović zasigurno se može smatrati jednim od najistaknutijih Hrvata u Mlecima u XVII. stoljeću.¹³

Iz oporučnih spisa naših iseljenika u kontekstu ove problematike važni su nam i drugi navodi koji se odnose na pogreb odnosno posljednji ispraćaj pokojnika. U nekoliko navoda oporučitelji izriekom iskazuju želju da u pogrebnim običajima kao pratnja sudjeluju članovi kaptola crkve S. Moisè. Tako Helena pokojnoga *ser* Dominika iz Paga – iako za posljednje počivalište odabire sjedište hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna u crkvi S. Zuanne del Tempio (S. Zuanne dei Furlani) – određuje *che anchora mio corpo sia accompagnato del capitolo de S. Moisè alli qual lasso ducati doi*,¹⁴ a već spominjana Pelegrina, vjerojatno odvjetak iseljene grane znamenite humske vlasteoske obitelji Kosača,¹⁵ u pratnji svojih posmrtnih ostataka u crkvu S. Moisè želi nazočnost dva svećenika i jednoga žakana.¹⁶ Podacima je posebice bogata oporuka mletačkoga konjaničkog poručnika (*tenente*) Petra Borovića napisana u trenutku po-

nju pripremvši za svoj pepeo ovaj grob. Doktor obaju prava, kanonik Sv. Marka Krsto Ivanović, 1684. Dio teksta inspiriran je Vergilijevim stihovima: haud nescia morti incit (Vergilius, Ae. IX., 552.).

¹² Prijevod: Čuvar u božanskim dobročinstvima. Prosuditelj vremena i smrti. Vrijedan vječnoga spomena živeći ne zbog sebe nego Boga. Iz prolaznoga u neprolazno, Krsto Ivanović. Dio teksta inspiriran je Vergilijevim stihovima: *regina testatur moritura deos et conscia foti sidero* (Vergilius, Ae. IV., 519.).

¹³ Čoralić, „Iz prošlosti Boke: budvanska zajednica u Mlecima“: 142-143.

¹⁴ ASV, NT, b. 125., br. 273., 13. XII. 1546.

¹⁵ L. Čoralić, „Prilozi poznavanju prisutnosti i djelovanja doseljenika iz Bosne u Veneciji od XIV. do XVII. stoljeća“, *Historijski zbornik*, 46/1 (1993): 53-55.

¹⁶ ASV, NT, b. 372., br. 94., 18. II. 1571.

laska njegove postrojbe *per Dalmazia*. Određujući da njegovo tijelo počiva u crkvi S. Moisè, Borović napominje da ono bude odjeveno u kapucinski habit (*come si pratica*) te da se prigodom sahrane upale četiri baklje. Oporučitelj ne želi da njegova sahrana bude *con alcun pompa o dimostrazione di sorte alcuna* te izvršitelji njegove posljednje volje ne smiju u tu svrhu potrošiti više od trideset dukata.¹⁷

Brojni su navodi u kojima hrvatski oporučitelji, bez obzira na odabir mjesta sahrane, određuju da se za spas njihove duše služe zadušnice u crkvi S. Moisè. U nekoliko primjera riječ je o općenito izrečenoj formulaciji bez preciznije specifikacije broja misa, utrošenih novčanih sredstava i bez navođenja imena svećenika kojima će se povjeriti ta obveza.¹⁸

Neki su oporučitelji za slavljenje misa njima u spomen ostavljali cijeli svoj imetak (preostao nakon ispunjenja ostalih oporučnih legata). Tako, primjerice, Katarina, udovica mornara Mateja iz Zadra, dariva ostatak svoje skromne imovine neimenovanome župniku crkve S. Moisè uz uvjet da se ondje redovito održavaju mise za spas oporučiteljčine duše.¹⁹ Sličnu odredbu bilježi i oporuka Lucije Vergosinić iz Herceg Novoga (udovice Matije Belinija iz istoga grada), koja glavninu imovine poklanja crkvi S. Moisè *per messe per l'anima mia*.²⁰ Ipak, najčešće se za slavljenje misa ostavljaju manji novčani iznosi, najčešće oko tri do četiri dukata. Takve primjere (u kojima je najčešće naveden iznos tri dukata) bilježimo u oporukama u kojima se izrijekom navodi svećenik koji će obavljati služenje zadušnica. U tome je kontekstu potrebno izdvojiti i detaljnije spomenuti svećenika crkve S. Moisè Nikolu iz Dubrovnika, učestalo zabilježenoga u hrvatskim oporukama sredinom i početkom druge polovice XV. stoljeća (osobito 1456. godine). Tako mu krčka iseljenica Katarina dariva tri dukata *perche il debba celebrar messe S. Gregorii et Madonnae* te još dodatnih devet dukata za hodočasničko putovanje u Rim i Asiz.²¹ Za služenje misa u crkvi S. Moisè Nikoli po jedan odnosno tri dukata poklanjaju Ivan Senjanin, Klement iz Zagreba i Ivan Petrov iz Kotora,²² dočim svota koju mu u istu svrhu namjenjuje Katarina, supruga Jurja iz Blagaja, nije izrijekom navedena.²³ Nikoli Dubrovčaninu namjenjuje tri dukata i kotorski iseljenik Nikola Marinov (*che prega Dio per mi et per messe della*

¹⁷ ASV, NT, b. 831., str. 20'-23., 13. X. 1692.

¹⁸ Primjerice, Pasxualina uxor Radi de Budua: ... messe in S. Moisè (ASV, NT, b. 101., br. 27., 20. V. 1492.); Luchina condam Damiani de Cataro: ... celebrare messe S. Marie e S. Gregorii per plebano S. Moisè (NT, b. 786., br. 106., 21. IX. 1523.); Helena condam ser Dominici de Pago: Voglio che siano date le messe de S. Gregorio a S. Moysè per quali sacerdoti de capitolo overo nel giorno della mia sepultura overo nel giorno seguente et per le messe lasso al capitolo della detta chiesa la elemosina consueta (NT, b. 125., br. 273., 13. XII. 1546.).

¹⁹ ASV, NT, b. 910., br. 135., 12. VIII. 1482.

²⁰ ASV, NT, b. 928., br. 173., 26. III. 1598.

²¹ ASV, NT, b. 910., br. 155., 7. X. 1456.

²² ASV, NT, b. 911., br. 354., 18. XI. 1456.; NT, b. 910., br. 146., 1. IV. 1457.; NT, b. 911., br. 343., 2. VI. 460.

²³ ASV, NT, b. 910., br. 131., 16. IX. 1457.

Madonna e S. Gregorio), a u istoj se oporuci spomenuti svećenik bilježi i kao izvršitelj (*commissario*).²⁴ Nikola, naveden kao kapelan crkve S. Moisè, izvršitelj je i Katarini-ne posljednje volje, supruge zagrebačkoga iseljenika Petra,²⁵ dočim se u oporukama Nikole Pavlova iz Senja i Petra Kotoranina bilježi kao svjedok prilikom ovjere oporučnoga dokumenta.²⁶

Osim Nikole iz Dubrovnika u oporukama naših iseljenika bilježimo još nekoliko duhovnih osoba s hrvatskih prostora koje se spominju kao aktivni službenici crkve S. Moisè. Tako je još jedan Dubrovčanin – Jeronim pokojnoga Pavla – zabilježen kao svećenik crkve S. Moisè koji će služiti mise u spomen na Mariju, suprugu Nikole *de Monte Negro*, za što mu se ostavljaju uobičajena tri dukata.²⁷ Iako podrijetlom možda ne potječe s hrvatske obale, svećenik Saba posinak je (*filio adoptivo*) imućne zadarske iseljenice Elizabete Andrijiine. Uz Elizabetinu kćer Franjicu Saba je jedini izvršitelj oporuke svoje pomajke, a njemu se – nakon isplate Franjičina miraza (tisuću dukata) i podmirenja drugih legata – ostavlja preostatak oporučiteljičine imovine.²⁸ Saba se bilježi u još nekoliko (kronološki starijih od prethodno navedene) oporuka hrvatskih iseljenika povezanih s crkvom S. Moisè. Poglavitito je riječ o njegovu svjedočenju prilikom sastavljanja oporuka, a kao oporučitelji zabilježeni su Petar Ivanov iz Ulcinja, Rado iz Bosne, Martin Marinov iz Kotora, Helena – supruga Senjanina Stjepana – te Kotoranka Helena, supruga šibenskoga iseljenika Marka. U Heleninoj oporuci Saba se, osim kao svjedok, bilježi i kao svećenik kojega oporučiteljica odabire za služenje zadušnica te mu tom prigodom dariva tri dukata.²⁹ Svećenici hrvatskoga podrijetla zabilježeni su kao svjedoci ili izvršitelji oporuka hrvatskih iseljenika u još nekoliko primjera. Tako oporuci zagrebačkoga iseljenika Martina pokojnoga Benedikta svjedoči *prete Damianus de Pago de S. Moisè*,³⁰ a svećenik hrvatskoga podrijetla kojemu ne znamo poblizi zavičaj – Juraj pokojnoga Nikole Miloša – zapisan je u istome svojstvu u Filipinoj oporuci (supruga bračkoga iseljenika Lunarda).³¹ Nepoznato nam je i podrijetlo Jakova iz Ugarske (*de Hungaria*), svećenika (*prete titolato a S. Moisè*) zabilježenoga kao izvršitelja oporuke trogirske iseljenice Matije i udovice novljanskoga mornara Petra. S obzirom da je pojam Ugarske u to vrijeme zahvaćao i veće dijelove sjeverne Hrvatske, realna je mogućnost da je riječ o iseljenome svećeniku iz hrvatskih krajeva.³²

²⁴ ASV, NT, b. 911., br. 543., 13. VIII. 1457.

²⁵ ASV, NT, b. 910., br. 153., 31. XI. 1456.

²⁶ ASV, NT, b. 911., br. 535., 27. IV. 1457.; NT, b. 911., br. 575., 22. VI. 1457.

²⁷ ASV, NT, b. 960., br. 556., 13. I. 1508.

²⁸ ASV, NT, b. 875., br. 290., 3. IV. 1477.

²⁹ ASV, NT, b. 911., br. 533., 22. XII. 1461.; NT, b. 911., br. 597., 29. III. 1465.; NT, b. 911., br. 489., 16. VII. 1474.; NT, b. 911., br. 211., 15. VII. 1475.; NT, b. 911., br. 206., 16. IV. 1472.

³⁰ U istoj oporuci bilježi se i svećenik crkve S. Moisè Nikola Candioto. Za njega se izrijekom navodi da je Petrov *consobrino* (bratći odnosno rođak). Oporučnim legatom Nikoli se dariva jedan dukat (ASV, NT, b. 337., br. 26., 1. VIII. 1439.).

³¹ ASV, NT, b. 911., br. 241., 1476.

³² ASV, NT, b. 844., br. 22., 9. IV. 1551.

Naposljedku, u završnome dijelu ovoga rada bit će riječi o legatima hrvatskih iseljenika upravljenih crkvi S. Moisé i tamošnjim bratovštinama kao i o legatima namijenjenima u karitativne svrhe. Legati su u pretežitome broju primjera novčanoga obilježja, a neki od njih izrečeni su općim navodom, bez posebnog specificiranja njihove namjene.³³ Crkva S. Moisé imala je, poput brojnih drugih važnijih crkava u gradu, posebnu ustanovu koja se brinula za njezino uređenje, građevinske radove, popravke i pregradnje. Legati koji su namijenjeni u te svrhe označavaju se navodom *per / pro fabrica*, a u nekoliko ih primjera bilježimo i u oporukama hrvatskih iseljenika.³⁴ Osim općenito za gradnju i održavanje crkve, neki su legati namijenjeni za podizanje ili uređenje već postojećih oltara ili kapela. Takav je primjer sadržan u oporuci šibenskoga mornara Pavla pokojnoga Luke, koji ostavlja deset dukata *pro fabrica altarius seu capelle Beate Marie*.³⁵

Vrijedni su spomena i legati hrvatskih iseljenika namijenjeni bratovštinama koje su svoje sjedište imale u crkvi S. Moisé. Iako nemamo izravan dokaz o tome, velika je vjerojatnost da su iseljenici koji ih se prisjećaju u iskazima svoje posljednje želje bili ujedno i njihovi članovi. Tako, primjerice, Marija, supruga drvodjeljskoga majstora Nikole iz Crne Gore, bratovštini Presvetoga Tijela Kristova u crkvi S. Moisé ostavlja dva marcela (*doi marcelli*),³⁶ dočim Katarina, udovica Petra *Sclavonija*, daruje dva dukata tamošnjoj (ujedno i češće spominjanoj) bratovštini Presvetoga Sakramenta.³⁷ Potonja se bratovština bilježi u još nekoliko oporučnih spisa. Orsa iz Bara namjenjuje toj, tipično župskoj, bratovštini skroman iznos od pola dukata,³⁸ dočim znatno veći iznos od dvadeset dukata istoj nabožnoj udruzi poklanja imućni brodograđevni majstor (*squerariol*) u jednome od tamošnjih škverova – Ivan Filinić s otoka Cresa.³⁹ Opsegom je nešto veći navod koji u svezi bratovštine Presvetoga Sakramenta iskazuje časnik Petar Borović, jedan od naših iseljenika koji su s crkvom S. Moisé imali posebno učestale veze. Borović određuje da se *per elemosina* spomenutoj bratovštini u čast sv. Antuna Padovanskoga daruju 32 dukata te da se od rečene svote plate

³³ Primjerice, Georgius da Zara: Dimitto ecclesia S. Moisé ducatos duos (ASV, NT, b. 910., br. 112., 26. VII. 1455.); Dimitrius condam Boni de Cattaro: Item ecclesie S. Moysis ducatum unum (NT, b. 753., br. 49., 3. XI. 1511.).

³⁴ Primjerice, Catarina de Veglia: Item ducati 5 alla fabrica de chiesa S. Moisé (ASV, NT, b. 910., br. 155., 7. X. 1456.); Margareta uxor Iohannis de Antibaro: Dimitto fabrice S. Moysè ducatum unum (NT, b. 910., br. 430., 24. IX. 1471.). Klement iz Zagreba svu imovinu namjenjuje supruzi Gasparini, a nakon njezine smrti trećina tih dobara pripast će *pro fabrica S. Moysè* (NT, b. 910., br. 146., 1. IV. 1457.). Sličnu odredbu bilježimo i u završnome dijelu Katarinine oporuke, supruge Jurja iz Blagaja, koja sav svoj imetak namjenjuje *alla fabrica di S. Moysè* (NT, b. 910., br. 131., 16. IX. 1457.).

³⁵ ASV, NT, b. 876., br. 588., 18. VIII. 1485.

³⁶ ASV, NT, b. 851., br. 37., 9. XII. 1507.

³⁷ ASV, NT, b. 1084., br. 133., 9. XII. 1544.

³⁸ Isti novčani iznos barska iseljenica namjenjuje i za druge bratovštine posvećene Presvetome Sakramentu, a koje su sjedište imale u crkvama župe S. Moisé (ASV, NT, b. 641., br. 382., 20. IV. 1548.).

³⁹ ASV, NT, b. 788., br. 216., 16. XII. 1630.

mise zadušnice u istoj crkvi. Izvršiteljima svoje posljednje volje konjanički je poručnik imenovao gvardijana (*guardiano*) i vikara bratovštine Presvetoga Sakramenta. Upravo je aktualni vikar bratovštine Francesco del Brollo bio osoba koja je netom nakon Borovićeve smrti (22. listopada iste godine) službeno zatražila otvaranje spisa i provedbu oporučiteljevih legata.⁴⁰

Na kraju, potrebno je spomenuti i nekoliko legata koji su upravljani u karitativne svrhe odnosno za potporu siromašnih stanovnika župe S. Moisè. Takav primjer bilježimo u oporuci Lucije Vergosinić iz Herceg Novoga, koja ostatak svoje imovine (nakon podmirivanja drugih legata) namjenjuje za mise zadušnice njoj u spomen te *per i poveri della contrada*.⁴¹ Siromasima župe S. Moisè obraća se i prethodno spomenuti Petar Borović te im namjenjuje solidan iznos od trideset dukata koji će – prema svojoj prosudbi i volji – razdijeliti aktualni župnik.⁴²

Zaključak

Crkva S. Moisè, smještena u mletačkome državno-političkom središtu, to jest predjelu S. Marco od svojega je podizanja do suvremenoga doba slovila za jednu od vodećih crkvenih ustanova u tome dijelu grada. Tijekom proteklih stoljeća, a osobito u doba najučestalijih useljavanja u grad na lagunama, hrvatski su iseljenici učestalo obitavali u župi S. Moisè te su, sukladno tome, održavali brojne i raznovrsne veze s istoime-nom crkvom i tamošnjim duhovnim osobama.

Na osnovi gradiva iz Državnoga arhiva u Mlecima (poglavito oporučnih spisa) prethodno su raščlanjeni opći podaci koji se odnose na hrvatske iseljenike koji su u širokome vremenskom luku od XV. do druge polovice XVIII. stoljeća bili povezani sa župom i crkvom S. Moisè. Opaža se raznolikost zavičajnoga podrijetla te skupine hrvatskih useljenika (od Zagreba i Slavonije, preko Istre, Dalmacije i Bosne do Boke kotorske i budvansko-barskoga priobalja), njihova uključenost u zanimanja i djelatnosti koja su bila tradicionalno razvijena i u njihovim matičnim krajevima (pomorstvo, obrti), prevaga srednjega i manje imućnoga društvenog sloja, ali i prisutnost iseljenika koji su pripadali plemićkim obiteljima i slovili kao osobe znatnijih imovnih mogućnosti.

Grobnice u crkvi S. Moisè posljednja su počivališta niza naših useljenika, posebice njegova „elitnijeg“ dijela, a ondje se – kao trajni spomen o jednome znamenitom Hrvatima iz vremena *seicenta* – nalazi i raskošan nadgrobni spomenik budvanskoga pisca i mletačkoga kanonika Krste Ivanovića. Brojne su, nadalje, odredbe koje se odnose na pojedinosti prilikom posljednjega ispraćaja pokojnika, posebice služenje misa *pro anima del testatore*. U nizu brojnih svećenika crkve S. Moisè, zabilježenih u oporuka-

⁴⁰ ASV, NT, b. 831., str. 20'-23., 13. X. 1692.

⁴¹ ASV, NT, b. 928., br. 173., 26. III. 1598.

⁴² ASV, NT, b. 831., str. 20'-23., 13. X. 1692.

ma našijenaca, zapisana su i imena duhovnih osoba koje potječu iz hrvatskih krajeva. Među njima se brojem primjera i učestalošću bilježenja posebno izdvaja svećenik Nikola Dubrovčanin (XV. stoljeće) s kojim su brojne i raznovrsne veze održavali useljenici zavičajem iz sjeverne i južne Hrvatske.

Hrvatski su iseljenici učestalo obdarivali crkvu S. Moisé. Poglavitito je riječ o novčanim priložima (često za gradnju i uređenje crkvenoga zdanja i njezinih oltara), a dio legata bio je upućivan i tamošnjim bratovštinama (osobito bratovštini Presvetoga Sakramenta) te za imovno najugroženije žitelje župe S. Moisé.

Odnos iseljenih Hrvata prema ovdje obrađivanoj mletačkoj ustanovi nije se razlikovao od odnosa drugih onodobnih žitelja Mletaka. Brzo se prilagođavajući novoj sredini koja je u mnogo čemu nalikovala njihovu zavičaju, našijenci su se brzo integrirali te naposljetku i asimilirali u novo životno okružje. Svojim su sudjelovanjem u društvenom i vjerskom životu Mletaka pridonosili bogatstvu, raznolikosti i živosti svakodnevice u „gradu koji se nazivao Babilonijom“ te su stoga bili jedna od vrlo cijenjenih i poštovanih useljeničkih nacionalnih zajednica. Njihov odnos sa župom i crkvom S. Moisé – iako je riječ tek o jednome od fragmenata iz prebogatoga mozaika društvenog i vjerskog života našega iseljništva – zoran je dokaz koji govori u prilog tome.

1. Crkva S. Moisé (foto: Ruža Planinac)

2. Nadgrobní spomenik budvanskoga kroničara i mletačkoga kanonika Krste Ivanovića u crkvi S. Moisè (foto: Laura Dominis)

Parishioners, priests and benefactors: Croatian emigrants and the Venetian church and parish of S. Moisè from the fifteenth to the eighteenth century

Lovorka Čoralić
Croatian Institute of History
Opatička 10
10000 Zagreb
Croatia
E-mail: lovorka@isp.hr

Summary

The church of S. Moisè, located in the central Venetian urban neighbourhood of S. Marco, for centuries had a reputation of a leading church institution in this part of the town. This essay uses sources from the Venetian State Archives (Archivio di Stato di Venezia), especially the fund *Notarile testamenti*, to study the forms of relationships and associations between Croatian immigrants and the parish and church of S. Moisè. While the essay encompasses the long period from the fifteenth to the eighteenth century, the focus is on the heyday of Croatian immigration into Venice, the fifteenth and sixteenth centuries. The first part contains general information about Croatian immigrants who maintained relations with the parish and church of S. Moisè, such as their birthplace, profession, economic status, connections with the Croatian immigrant community, level of integration into the new environment and similar. The second part analyses information obtained from the testaments of Croatian immigrants that connects these with the church of S. Moisè (location of their burial, mass service, bequests to the church of S. Moisè and local confraternities, relationships with local priests and so on). A special attention is paid to Croatian priests who, starting from the fifteenth century, were active in this church and used a variety of communication means to take part in the religious life of Croatian immigrants. The church of S. Moisè still holds a tombstone of the Budva chronicler and Venetian Krsto Ivanović (seventeenth century). This monument is one of the most luxurious sculptures dedicated to a Croatian immigrant in Venice.

Keywords: Venice, Venetian Republic, parish and church of S. Moisè, late Middle Ages, early modern, migrations, Krsto Ivanović